

MASAL'DAN MESNEVİ'YE CARİYE TEVEDDÜD HİKÂYESİ OF CARİYE FROM TALE TO MESNEVI THE STORY TEVEDDÜD

SERKAN TÜRKÖĞLU

Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Assist. Prof. Dr., Gaziosmanpaşa University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Letter
serkan.turkoglu@gop.edu.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-6203-6717

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Journal of Turkish Researches Institute
TAED-61, Ocak-January 2018 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 06.05.2017
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 29.12.2017
Sayfa-*Pages* : 15-34
DOI- : <http://dx.doi.org/>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>
This article was checked by iThenticate.

MASAL'DAN MESNEVİ'YE CARİYE TEVEDDÜD HİKÂYESİ
OF CARİYE FROM TALE TO MESNEVI THE STORY TEVEDDÜD

SERKAN TÜRKÖĞLU

Öz

Ortadoğu kökenli olup zamanla dünyanın dört bir yanına yayılan ve birçok farklı dile tercümesi yapılan Binbir Gece Masalları, Türk kültür ve coğrafyasında da sevilerek ve beğenilerek okunmuştur. Sadece okunmakla kalmamış, Türk edebiyatında da bir tesir alanı oluşturmuştur. Bir çerçeve hikâye içerisinde yer alan tali hikâyelerden oluşan bu masal külliyatının en beğenilen hikâyelerinden bir tanesi de Cariye Teveddüd Hikâyesi'dir. Bu mensur hikâye XVI. yüzyılda, mesnevi nazım şekline adapte edilerek Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu makalede sadece adını ve nereli olduğunu bildiğimiz, hayatı hakkında herhangi bir malumat edinemediğimiz Malatyalı İsmail tarafından Türkçeye manzum olarak tercüme edilen Cariye Teveddüd hikâyesinin muhtelif yönlerine işaret edilerek bir incelemesi yapılacaktır. Makalenin sonunda çeviriyazılı metnine yer vermeyi plânladığımız mesneviyi, hacim olarak makalenin boyutunu aşacağını düşündüğümüz için başka bir çalışmaya havale etmeyi uygun gördük.

Anahtar Kelimeler: Malatyalı İsmail, Teveddüd, Binbir Gece Masalları, masal, mesnevi.

Abstract

A thousand and one nights originate from Middle East which has been translated into many languages and widespread to the four corners of the earth is read voluntarily in Turkish cultural geography. Not only read but also it has a dominant influence domain for Turkish literature. Cariye Teveddüd story is one of the most liked example of this tales' corpus which is constructed by a cadre tales in which there are many secondary tales. This story written in prose is translated into Turkish by adapting to mesnevi form. In this article we will examine an example of this story which is the translated by Malatyalı İsmail about whom we have no information identical by giving indications for the story. We planned to give the text of the story at the end of the article but because the boundary of the article we decided to give the text by a ulterior article.

Key Words: Malatyalı İsmail, Teveddüd, A thousand and one nights, Tale, Mesnevi.

Giriş

Arapçada *Elfü'l-Leyleti ve'l-Leyle* olarak ifade edilen *Binbir Gece Masalları/Hikâyeleri* külliyyatının esasını H. III. yüzyılda Farsçadan Arapçaya çevrilen *Hezâr Efsâne* (Bin Hikâye) teşkil eder. *Hezâr Efsâne*'ye Harun Reşid devri Bağdad hikâyeleri; Mısır'da eklenen cinli, ifritli, hilekârlık dolandırıcılık hikâyeleri; bunların dışında müstakil olarak yazılmış Ömer b. Numan vb. büyük hikâyelerin eklenmesiyle *Elf Leyle* (*Bin Gece*), genişlemiş ve *Elf Leyle* ve *Leyle* şeklini almıştır (Oestrup 1979: 617).

Harun Reşid dönemi hikâyeleri bu şahsın etrafında cereyan etmiş olan maceraları konu edinmektedir. Bunlar realist bir üslupla işlenmiş orijinal hikâyelerdir. Külliyyatta Mısır'da eklenen hikâyelerde olağanüstü unsurlar oldukça fazla olmasına rağmen Harun Reşid devrini anlatan hikâyelerde olağanüstü unsurlar neredeyse yok denecek kadar azdır (Kavruk 1998: 54).

Son hâlini Mısır'da aldığı düşünülen *Binbir Gece Masalları*, ilk olarak Antoine Galland tarafından yapılan Fransızca çeviriyle Avrupa'ya taşınmıştır. 12 ciltlik bu çeviride, Süryani bir masal anlatıcısından alındığı söylenen *Alaaddin'in Lambası* ile *Ali Baba ve Kırk Haramiler* gibi Arapça versiyonunda yer almayan hikâyeler de bulunmaktadır. Galland'ın yaptığı bu çeviriden sonra 1707 yılında adı bilinmeyen bir kişi tarafından İngilizceye tercüme edilmiştir. Ardından Edward William Lane (1838-1840), John Payne (1882-1884), Sir Richard Francis Burton'un (1885-1888) tercümeleri gelmiştir.

Binbir Gece Masalları'nın Türkçeye ilk tercümesi ise Sultan II. Murad döneminde (1421-1451) Abdî Musa tarafından Aydıncık'ta yapılmıştır (Çelebioğlu 1976: 277). *Yılanların Kraliçesi* hikâyesinin manzum tercümesinden ibaret olan ve *Câmasb-nâme* adıyla çevrilen bu mesnevi, II. Murad'a sunulmuştur (Kavruk: 54). Ancak eserin *Binbir Gece Masalları*'ndan tercüme edildiği kesinlik kazanmamıştır. *Câmasb-nâme*'de yılanların şahı olarak gösterilen kahramanın yakalanma şekli, *Ferec Ba'de's-Şidde* hikâyelerinden "Zeyne'l-asnâm" hikâyesinde geçen motifle tam olarak örtüşme de benzerlikler görülmektedir. *Ferec Ba'de's-Şidde* hikâyeleri arasında "Zeyne'l-asnâm" adıyla yer alan hikâye *Binbir Gece Masalları*'nda "Bakireler Ayanasının Harika Öyküsü" olarak geçmektedir. Abdî, eserini doğrudan *Binbir Gece Masalları*'ndan tercüme etmemiş olsa bile İslam kültürünün ortak konularından istifade etmiştir (Karademir 2001: XXVI). Daha sonraları mensur olarak da yazılan hikâyenin bir başka manzum metni Ahmed-i Dâî (XIV. yüzyıl)'ye aittir (Kavruk: 55).

Bu hikâyeler, XIX. yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı toplumunda zaman zaman kısa devrelerde rağbet görmüş; fakat cinsî hayata ait açık saçık tasvirlerden, dilin bütün gizli kapaklı imkânlarından faydalanılarak cömertçe kullanılmış ifadelerden dolayı fazla yaygınlaşmamıştır. İşte bu yüzden *Binbir Gece*'nin tek tek hikâyelerini başka adlar altında, değiştirilmiş biçimlerde, müstehcen ifadelerden arındırılmış şekillerde başka hikâyelerin içine karıştırılmış olarak buluyoruz (Tekin 1993: 240). Bu hikâyelerin bir kısmının Türk halkı arasında yayılması, hikâyelerin ne kadar beğenildiğini göstermesi bakımından önemlidir (Akkoyunlu 1982: 43).

Arapçadan farklı zamanlarda, muhtelif isimler tarafından birçok defa tercüme edilen ve Türk masalları üzerinde büyük bir etki sahası oluşturan *Binbir Gece Masalları*'nın klasik Türk edebiyatına ne şekilde yansıdığı ve özellikle mesneviler

üzerinde nasıl bir tesir oluşturduğu yapılacak araştırmalar neticesinde gün ışığına çıkacaktır. Zira bu hikâyeler, genellikle Arapçadan Türkçeye mensur olarak çevrilmiştir. Şimdilik bildiğimiz kadarıyla Abdî ve Ahmed-i Dâî'nin eserlerinin haricinde bu hikâyelerin mesnevi nazım şekliyle yazılmış manzum tercümeleri bulunmamaktadır. Biz bu makalede, yukarıda bahsedilen bu iki esere ilaveten biyografisi hakkında bilgi bulamadığımız sadece Malatyalı olduğunu bildiğimiz, XVI. yüzyılda yaşamış İsmail adlı bir şairin *Cariye Teveddüd* hikâyesinin Türkçe manzum tercümesini tanıtarak eserle ilgili bazı değerlendirmelerde bulunacağız. Şair eserde, tercüme ettiği eserin/hikâyenin adını anmamış; sadece Arapça mensur bir eseri Türkçe nazma çektiğini söylemiştir. Yaptığımız incelemeler neticesinde nazmedilen bu hikâyenin *Binbir Gece Masalları* içerisinde yer alan ve Türkçeye Alim Şerif Onaran (2001: 1085) tarafından *Bilgili Canayakın* başlığıyla tercüme edilen *Cariye Teveddüd* hikâyesi olduğunu fark ettik. Bir tanesi yurt dışında olmak üzere iki nüshasını tespit edebildiğimiz bu eserin dil içi çevirisiyle birlikte verilecek olan karşılaştırmalı metni, bir başka çalışmada konu edilecektir.

1. Malatyalı İsmail ve Eseri

1.1. Malatyalı İsmail

Şairin hayatı, ailesi ve kişisel özellikleri hakkında kaynaklarda hemen hemen hiçbir bilgi yoktur. Eserin “sebeb-i telif” bölümünde kendisinin Malatyalı olduğunu söyler. Ayrıca eserde adının da İsmail olduğunu belirtir. Yine eserden hareketle, Kabe'yi ziyaret etmek için bir seyahat gerçekleştirdiğini ve bu yolculuk esnasında Trablus'a uğradığını öğreniyoruz. Eserin Koyunoğlu Kütüphanesi'nde yer alan nüshasının (K nüshası) istinsah tarihi esas alındığında İsmail'in H. 978/ 1570-1571'ten önce yaşadığı söylenebilir. Fakat eserin eldeki iki nüshasının da müellif nüshası olup olmadığını bilmediğimiz için İsmail'in yaşadığı dönem, eserin telif yılı ve şairin öldüğü tarih hakkında kesin bilgi sahibi olamıyoruz. Malatyalı İsmail'in Arapçadan tercüme yapabilecek seviyede bu dile hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca eserde yer alan ayet ve hadis iktibasları göz önünde bulundurulursa iyi bir dini eğitimden geçmiş olduğu ve İslamî literatüre yabancı olmadığı görülür.

1.2. Eserin Adı

Malatyalı İsmail, eserine özel bir isim vermemiştir. Bununla birlikte eserin Koyunoğlu Kütüphanesi'nde yer alan nüshası, kütüphane kataloğunda "Destân-ı İsmâil" olarak kaydedilmiştir.¹ Bununla birlikte eserin Paris nüshasının sebeb-i telif bölümü "Sebeb-i Te'lif-i İn Dâstân-ı Acîb"² şeklinde başlıklandırılmıştır. Buradaki "Dâstân-ı Acîb" ibaresi, ilk olarak eserin adı gibi düşünülse de hikâyenin muhtevası da göz önünde bulundurulduğunda bu ibarenin hikâyeyi tarif eden bir sıfat olarak düşünülmesi gerektiği kanaatindeyiz.

¹ http://88.255.225.19:8091/detay_goster.php?k=578 [E.T. 18.11.2017]

² Malatyalı İsmail, Paris Bibliotheque Nationale Turc 912, vrk. 3b.

1.3. Yazıldığı Tarih

Eserin tespit edebildiğimiz her iki nüshasında da yazıldığı tarih konusunda herhangi bir bilgi verilmemiştir. Koyunoğlu Kütüphanesi'nde yer alan nüshanın sonunda "Temmetü'l-kitâb bi-avni'llâhi'l-Meliki'l-vehhâb fi-râbi-i şehri Ramazânü'l-mübârek sene 978" kaydıyla istinsah tarihi H. 978/M. 1570 olarak verilmiştir. Fakat bu tarihin eserin yazılış tarihi mi yoksa nüshanın istinsah tarihi mi olduğu belli değildir. Bu nedenle eserin yazılış tarihinin 1570'ten önce olduğunu söylemekle yetinmek durumundayız.

1.4. Vezni

Baştan sona mesnevi nazım şekliyle kaleme alınan eserde aruzun hecez bahrinin *mefâ'ülün mefâ'ülün fe'ülün* kalıbı ile birlikte *fâ'ilâtün fâilâtün fâilün* kalıbı kullanılmıştır. Şairin birçok beyitte zihafa düşmüş olmasından ve sayıca çok fazla olmamakla birlikte kimi beyitlerde vezin bütünlüğünü sağlayamamış olmasından vezin konusunda çok da başarılı olduğu söylenemez.

1.5. Beyit Sayısı

Eserin mevcut iki nüshasının beyit sayıları birbirinden oldukça farklıdır. Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi'nde yer alan nüshada hikâyenin bazı bölümlerinin atlandığı görülmektedir. Paris nüshasında yer alıp da Koyunoğlu nüshasında bulunmayan bu bölümlerin müstensihent kaynaklı bir tasarruf olabileceğini düşünüyoruz. İkinci bir ihtimal ise nüshanın bir veya iki varağının bir şekilde eksilmiş olabileceğidir. Nüshada rakabe (takip) kayıtlarının yer almaması nedeniyle bu ihtimalden de emin olamıyoruz. Bu hâliyle eserin Koyunoğlu Kütüphanesi'nde yer alan nüshası 717 beyit; Paris nüshası ise 947 beyittir.

Yazılış Sebebi

Malatyalı İsmail, eserini yazma sebebini sebep-i telif bölümünde şu şekilde anlatır: "Malatya'da yaşamama rağmen sözüm (şiirim) birçok farklı diyarlarda söylenirdi. Bir gün hem Kudüs'ü ziyaret etmek hem de Kabe'yi görebilmek için seyahate çıktım. Bu yolculuk esnasında Trablus şehrine yolum düştü. Orada hüküm süren bir efendinin Halil ismindeki kâmil bir hizmetkârı bana Arapça yazılmış mensur bir hikâye getirdi. Ben de bu Arapça hikâyeyi Türkçeye manzum olarak tercüme ettim. Daha sonra da hikâyeye birkaç muamma ilave ettim. Siz de bu hikâyeyi okuduğunuzda Hz. Peygamber'in ruhu için bir salavat getirin."

Malatıyya'da olurdu maqâmum

Varurdu her bir iqlîme kelâmum

Sefer itdüm kılam Kuds'ü ziyâret

Varam hem Ka'be'ye bulam kerâmet

37^a itdüm kılam: kıldum ki idem P.

Kim anda hüküm iderdi mîr ü kâdî
Kıldum Hakk'a her demde niyâzı

Yolum da gör ne türfe qar'a düşdi
Ki tâ yolum Tırablus'a irişdi

Anuñ gönli murâdın eyle hâşıl
Yavuzlığı sen andan eyle zâ'il

Tapusunda anuñ bir yâr-ı cânı
Getürdi baña uşbu dâstânı

Nitekim benüm adum 'İsmâ'il'dür
Getüren qardaşın adı Halîl'dür

Me'ânî ehli'dür ol dağı kâmil
Getürdi dâstân ol yâr-ı 'âqil

'Arabca neşr idi ben nazma düzdüm
Velî ma' nîde bahrî gibi yüzdüm

'Arabca her ne itmişidi taqrîr
Anı ben eyledüm Türkîde tefsir

Ne kim râvîden gelmişdi rivâyet
'Arabca Türkîde düzdüm hikâyet

Velî âhîr idicek dâstânı
Didüm birkaç mu'ammânıñ beyânı

(vrk. P3^a-3^b)

1.7. Mesnevinin Tertibi ve Konu Başlıkları⁵

Giriş

1^b Tevhid (1-18)

2^a Der Na't-ı Seyyidü'l-Enbiyâ (19-33)

Asıl Konunun İşlendiği Bölüm

3^a Sebeb-i Telif-i İ'n Dâstân-ı Acîb (34-52)

3^b Ağâz-ı Dâstân (53-267)

12^a Bahs Kerden-i Cârîyâ Bâ-Mukrî (268-356)

15^b Bahs Kerden-i Cârîye-i Âkıla vü Nazîfe Bâ-Fakîh (357-512)

22^b Bahs Kerden-i Cârîye Bâ-Tabîb (513-659)

28^a Bahs Kerden-i Cârîye Bâ-Müneccim (660-713)

30^b Suâl Kerden-i Müneccim Ez-Cârîye (714-722)

30^b Cevâb Dâden-i Cârîye Müneccim-râ (723-732)

31^a Suâl Kerden-i Cârîye Be-Müneccim (733-741)

31^b Cevâb Dâden-i Cârîye Bâ-Suâl-i ...⁶ (742-750)

32^a Suâl-i Müneccim Cârîye-râ Ez-Muammâ (751-752)

32^a Muammâ-Cevâb (753-756)

32^b Suâl-Cevâb-Diğer Suâl (757-768)

33^a Cevâb-Diğer Suâl-CevâbDâden Cârîye (769-777)

33^b Muammâ ki Suâl Kerde-i Cârîye ez-Müneccim (778-789)

34^a Bahs Kerden Cârîye Bâ-Şâir (790-806)

34^b Muammâ-Cevâb-Muammâ (807-813)

35^a Cevâb-Muammâ-Cevâb-Muammâ (814-825)

35^b Cevâb-Suâl-Cevâb (826-874)

37^a Muammâ (875-878)

37^b Cevâb (879-899)

38^a Muammâ (900-912)

Sonuç

38^b Sâz-zeden-i Cârîye Der Huzûr-ı Şâh (913-924)

39^a Medh Kerden Cârîye Halife-râ (925-945)

1.8. Hikâyenin Konusu

Hikâye, zengin bir tüccarın oğlu olan Bedri'z-zamân'ın babasından kalan mirası kısa sürede tüketip fakirleşmesi ve cariyesinin ilmi ve güzelliği sayesinde bu fakirlikten kurtulmasını anlatmaktadır. Hikâyedeki diğer olaylar, bu kurgu etrafında şekillenmiştir.

1.9. Hikâyenin Özeti

Eserin müellifi Malatyalı İsmail, Ka'be'yi ziyaret etmek amacıyla bir yolculuğa çıkar. Seyahat esnasında yolu Trablus şehrine düşer. Burada Halil isimli biri, İsmail'e

⁵ Bölüm başlıklarının varak numaraları ve beyit sayıları verilirken, karşılaştırmalı metne makalede yer vermediğimiz için beyit sayısı daha fazla olan ve konu bütünlüğünün sağlandığı eserin Paris nüshası esas alınmıştır.

⁶ مخود şeklinde imla edilen kelime okunamamıştır.

Arapça mensur bir hikâye verir. Bu hikâyeyi okuyup beğenen İsmail, hikâyeyi manzum olarak Türkçeye tercüme eder. Hikâyedeki hadise, Harun Reşid'in hilafeti döneminde Bağdat'ta yaşanır.

Harun Reşid'in halife olduğu dönemde Bağdat'ta birçok âlim ve hoca yaşar. Bunlardan biri de İbni Dinar'dır. Ticaretle uğraşan İbni Dinar, oldukça zengin ve nüfuz sahibi bir kimsedir. Raiyetindeki farklı ırklardan köleleri ve sahip olduğu hazinelerle döneminin ikinci bir Karun'u gibidir. İyice yaşlanan İbni Dinar'ın çocuğu olmamıştır. Kendisinden sonra, mal varlığını bırakabileceği ve kendisini hayırla anacak bir evlada sahip olmak ister. İbni Dinar, çocuk sahibi olabilmek için Allah'a dua eder, oruç tutar, sadaka verir ve yılın her gününde hayır-hasenatla meşgul olur. Nihayet duaları kabul görür ve İbni Dinar'ın gözleri sürmeli, yanakları elma gibi, yüzü dolunaydan daha parlak bir erkek çocuğu olur. Çocuğun adını Bedrü'z-zamân koyarlar. Özenle büyütülen Bedrü'z-zamân, dört yaşına geldiğinde babası İbni Dinar, dünyanın dört bir tarafında köle ticareti yapan tüccarları bir araya toplar. Oğlu Bedrü'z-zamân için güzellikte, ahlakta ve bilgelikte eşi benzeri olmayan bir cariye bulmalarını ister. Bu isteğini yerine getirene de büyük ihsanlarda bulunacağı sözünü verir. İbni Dinar'ın sözlerini duyan tüccarlar, yedi iklim sefer düzenlerler. Nihayet tüccarlardan biri, Kırım'da oldukça güzel ve bilge bir cariyeye denk gelir. Onu satın alır. Cariyeye güzel elbiseler giydirip süsleyerek İbni Dinar'a getirir. Cariyeyi gören İbni Dinar, muradının hasıl olduğunu anlar ve verdiği sözü tutarak o tüccara sayısız ihsanlarda bulunur. Cariyeyi himayesine alan İbni Dinar, öncelikle onun ciddi bir eğitim almasını sağlamak ister. İlim tahsiline Kuran öğrenmekle başlayan cariye, kısa zamanda hafız olur. Bununla birlikte farklı hocalardan ders alan cariye, hadis, tefsir, mantık, ilm-i nücum, tıp, şiir, fıkıh ve hendese gibi ilimleri de öğrenir. Sadece bu ilimleri öğrenmekle kalmaz; çeşitli saz aletlerini çalmayı ve satranç oynamayı da öğrenir. Bu esnada Bedrü'z-zamân da çeşitli hocalardan dinî ve fennî ilimleri öğrenir. On sekiz yaşına geldiğinde ata binmek ve ok atmak gibi konularda maharet kazanan Bedri'z-zamân, gönlünü cariyeye kaptırır. Oldukça yaşlanan İbni Dinar, bir gün oğlunu yanına çağırır ve ona: “Artık iyice yaşlandım. Belim büküldü, gözüm görmez, kulağım duymaz oldu. Ölüm vaktim yaklaştı. Bütün malım mülküm senindir. Benden sonra her şeyi sen idare edeceksin. Adalet senin rehberin olsun. Kibirden uzak dur ve tevazuyu elden bırakma. Büyük nasihati dinleyenler pişman olmaz. Sen de sözlerime kulak ver ki pişman olmayasın...” diyerek nasihatte bulunur. İbni Dinar, bu konuşmadan kısa bir süre sonra vefat eder. Bedri'z-zamân, birkaç gün yas tuttuktan sonra babasının verdiği öğütleri unuttur. Kendini eğlenceye ve yemeye içmeye veren Bedri'z-zamân, kısa sürede babasından kalan mirası tüketir ve cariyeyle birlikte ekmeğe muhtaç bir hâle gelirler. Akraları ve dostları da onları unutmuştur. Bu çaresizlikten kurtulmak isteyen cariyenin aklına bir fikir gelir. Bedri'z-zamân'a “halifenin huzuruna var ve benden bahset. Benim güzelliğimi ve her ilme olan vukufiyetimi anlat. Bu sayede, içinde bulunduğumuz durumdan kurtulabiliriz” der. Derhal halifenin huzuruna varan Bedri'z-zamân, cariyeden bahseder. Halife, Bedri'z-zamân'ı dikkatle dinledikten sonra cariye getirmesini söyler. Halifenin huzuruna gelen cariye, Kuran, hadis, tefsir, hendese, mantık, şiir, tıp gibi ilimleri tahsil ettiğini, farklı müzik aletlerini çalabildiğini ve satranç oynamakta mahir olduğunu söyler. Halifenin cariyenin sözlerinden etkilendiğini gören Bedri'z-zamân, cariyeye karşılık halifeden bin dinar talep eder. Halife, cariyenin

söylediklerinin doğru çıkması hâlinde Bedri'z-zamân'a bin dinardan fazlasını vereceğini söyler. Halife, bir ilim heyetinin oluşturulmasını ve cariyeye münazara yapılmasını emreder. Fakih (fıkıh âlimi), mukrî (hafız), nahvî (dilbilimci), şair, tabip ve müneccimden oluşan bir ilim heyeti kurulur. Öncelikle cariyeye ile mukrî arasında münazara başlar. Mukrî, cariyeye “Kurân'ı ezberledin mi? Mekkî Medenî nedir? En faziletli sure ve ayet hangisidir? Besmele ayet midir? Besmele neden surelerin başında yer alır? Kuran ayetlerini kim bir araya toplayıp mushaf hâline getirmiştir?” gibi birçok soru sorar. Sorduğu her sorunun cevabını fazlasıyla alan ve soracak başka sorusu kalmayan mukrî, cariyenin ilmini takdir ederek kenara çekilir. Bundan sonra cariyenin fakihle münazarası başlar. Cariyeye namaz, abdest, nikah ve yeme içme adabı gibi fikhî meselelere dair sorular soran fakih, aldığı cevaplar karşısında hayrete düşer. Cariyenin ilmi anlamda kendinden üstün olduğunu söyleyerek sözü tabibe bırakır. Tabip, cariyenin tıp bilgisini ölçmek amacıyla ona birçok soru sorar. Beden anatomisi ve hastalıklar hakkında bahisler açar. Cariye, tabibin her sorusunu cevaplamıştır. Münazara sonunda tabip halifeye, “cariye tıp konusunda beni aciz bıraktı” der. Cariye, halifeye müneccimle münazara etmek istediğini söyler. Müneccim ayağa kalkar ve menzillerden, yıldızlardan, gök cisimlerinden ve sair konulardan bahisler açar ve bunlarla ilgili sorular sorar. Her sorunun cevabını veren cariyeye müneccim arasında soru-cevap faslı başlar. Sonunda cariyenin sorduğu bir soruya müneccim cevap veremez. Halife cariyeyi tebrik eder ve müneccimden sonra sıra şaire gelir. Şair cariyeye birkaç muamma söyler ve bunları çözmesini ister. Cariye bütün muammaları çözer ve şairin sorularına cevap verir. İlim heyetiyle münazarasını tamamlayan cariyeye, halifenin huzurunda ud çalıp şarkı söylemeye başlar. Şarkısını tamamladıktan sonra halifeye övgü dolu sözler söyleyip Bedri'z-zamân'ı sevdiğini ifade eder. Halife, Bedri'z-zamân'a ve cariyeye büyük ihsanlarda bulunur ve onların mutlu olmalarını sağlar.

1.10. Şahıs Kadrosu

Hikâyenin hemen her bölümünde yer alan ve olayları şekillendiren iki başkahraman vardır. Bunlar, cariyeye ve Bedri'z-zamân'dır. Bu iki kahramanın haricinde hikâyede yer verilen diğer kişiler, yardımcı karakterler konumundadır. Hikâyenin şahıs kadrosunda toplumda farklı statülere sahip kişiler görülür. Tüccar, halife, tabip, şair, müneccim, mukrî, fakih gibi hikâyenin sadece belirli bölümlerinde ortaya çıkan şahıslar, yardımcı karakter hüviyetindedirler. Bunlar, hikâyede kendilerine biçilen rolleri tamamladıktan sonra ortadan kaybolurlar.

Cariye (Teveddüd): Hikâyenin başkahramanlarından biridir. Bilgeliliğiyle hayranlık uyandıran cariyeye, zengin her tacirin kölesidir. Adı sadece bir beyitte Teveddüd şeklinde geçmektedir. Henüz küçük yaşlarda İbni Dinar tarafından bir tüccardan satın alınmıştır. Tüccar da cariyeyi Kırım'da bir hocadan alarak Bağdat'a getirmiştir. Hikâyede cariyenin fiziksel özelliklerine dair ayrıntılı tasvirler vardır. Cariyenin gözleri ceylan gözü gibidir, kaşları hilali andırır. Yüzü aya benzer. Hurleri bile kıskandıracak bir güzelliğe sahiptir. Sadece güzellikte eşsiz değildir; huy olarak da eşi benzeri yoktur. İbni Dinar, cariyenin eğitimine büyük önem verir. Yanına alır almaz “ehl-i Kurân” bir hocaya teslim eder ve ilim tahsiline başlamasını sağlar. Cariyenin eğitimi, sadece Kuran öğrenmekle sınırlı kalmaz. Hadis, siyer, fıkıh, astronomi, hendese, tıp gibi birçok ilmi

tahsil eder. Musiki ve şiir gibi alanlarda da söz sahibi olur. Cariye, zor zamanlarda Bedri'z-zamân'ın yanında yer alır. Olağanüstü güçlere sahip olmasa da aldığı eğitim, edindiği ilmi seviye ve düzgün karakteri sayesinde doğru kararlar vererek güçlükleri aşabilme yeteneğine sahiptir. Bu türden sıra dışı yeteneklerin bir cariyede olması, okuru biraz şaşırtmaktadır. Burada anlatıcının cariyenin bu özelliklerinden bahsederken biraz da abartıya başvurmasının payı vardır. Cariyenin farklı alanlarda söz sahibi ilim adamlarıyla münazarada bulunup hepsini mağlup etmesi, gerçeklikle pek bağdaşmamaktadır. Bunula birlikte cariyenin rehber olabilme vasfı, karşılaşılan zorlukların aşılmasında aldığı isabetli kararları ve doğru tercihleri, klasik anlatılardaki bilge ve yol gösterici kişinin karakter özellikleriyle paralellik göstermektedir. Cariye, hikâyedeki olayları yönlendirir ve anlatılan macera, carie merkezli şekillenir.

Bedrü'z-zamân: Hikâyede cariyeden sonra kendisine en fazla vurgu yapılan ve ön plânda yer alan kişidir. Yüzünün ay gibi parlak olması ve güzelliği nedeniyle, “zamanın dolunayı” anlamına gelen Bedrü'z-zamân adı verilmiştir. Bedrü'z-zamân dünyaya geldiğinde babası İbni Dinar çok sevinir. Günlerce süren şenlikler tertip eder, birçok fakire ihsanlarda bulunur. Onun bakımıyla yakından ilgilenilir. Bakıcılar gece gündüz ona hizmet ederler. Dört yaşına geldiğinde, ona yoldaş olacak ve sürekli onunla ilgilenecek bir carie bulurlar. Bedri'z-zamân'la cariyenin birlikteliği bu dönemde başlar. Bedri'z-zamân, küçük yaşlardan itibaren iyi bir eğitim alır. Dini ilimleri öğrenir, hüsn-i hat dersleri alır. On sekiz yaşına geldiğinde ata binmek, ok atmak gibi savaş sanatlarını da öğrenir. Babası, dürüstlüğü ve saygınlığını kaybetmemesi için Bedri'z-zamân'a bir dizi öğüt verse de babasının ölümünden sonra heveslerinin peşinden koşup ve eğlenceye dalarak kendine kalan mirasın tamamını çarçur eder. Dostlarının ve akrabalarının telkinlerine rağmen yanlış tercihlerde bulunur. Önceleri gösterişli ve varlık içinde bir hayat süren Bedri'z-zamân, cariesiyle birlikte fakirliğe mahkûm olur. Bu tercihlerinden anlaşıldığı kadarıyla basiret sahibi ve öngörülü biri değildir. Anlatıcı, Bedri'z-zamân'ı heveslerinin peşinde koşan, alışlagelmiş bir mirasyedi tip olarak tarif eder. Fakat yaşadıklarından ders çıkarmayı bilir ve karşısına çıkan fırsatları değerlendirmeyi ihmal etmez. Fakirlikten ve sefaletten kurtulmak için cariyeyi kullanması, onun fırsatçılığının en bariz örneğidir. Her ne kadar yanlış kararlar alıp kötü bir vaziyete düşse de Bedrü'z-zamân hakkında olumsuz bir imaj oluşturulmaz. Anlatıcı, Bedri'z-zamân'ı kötü bir karakter olarak anlatmaktan ziyade onu masum, hata yapmaya elverişli ve istismara açık bir tip olarak tasvir eder.

İbni Dinar: Bedri'z-zamân'ın babası olarak takdim edilen oldukça zengin ve nüfuz sahibi bir tüccardır. O kadar zengindir ki hikâyede “Kârûn-ı sâni” olarak tarif edilir. Bedrü'z-zamân ve cariyeden sonra hikâyedeki en önemli kişidir. Ölümünden önce oğluna verdiği öğütler, İbni Dinar'ın ciddi bir hayat tecrübesine ve bilgi birikimine sahip olduğuna işaret eder. Yaşı tam olarak söylenmese de öldüğünde yaşı bir hayli ilerlemiştir. Oğluna büyük bir miras bıraktıktan sonra vefat eder ve sahneden çekilir.

Halife (Harun Reşid): Şair, hikâyedeki olayların Harun Reşid döneminde cereyan ettiğini naklederek hikâyeye giriş yapar. Halife, hikâyenin başından sonuna kadar olay örgüsünün içindedir. Halife'nin fiziksel özelliklerine dair tasvir yoktur; fakat adaleti, cömertliği ve yardım severliği gibi vasıflarına vurgu yapılır. Cariyeyle ilim heyeti

arasındaki münazarada hakem rolünü üstlenir. Münazaralar esnasında taraf olmaz. Hakkı takdir edebilen ve sözüne sadık bir kişidir.

Tüccar(lar): Bunlar köle ticareti yaparlar. Onların reisi olan İbni Dinar, istediği vasıflara sahip bir cariyeye bulmaları için onlardan talepte bulunur. İbni Dinar'ın isteği üzerine dünyanın dört bir yanına seyahat ederler. İçlerinde bir tüccar, Kırım'da cariyeyi (Teveddüd) bulur ve onu İbni Dinar'a getirir. Tüccarlar, bu olaydan sonra hikâyede yer almazlar.

Muallimler: Olay örgüsü içinde önemli bir yer tutmazlar. Bedrü'z-zamân ve cariyenin eğitimi ile ilgilienirler. Farklı ilim dallarında onlara ders verirler.

Mukrî: Halife tarafından oluşturulan ilim heyetinde yer alır. Cariyeye ilk olarak Mukrî (hafız) münazara eder. Mukrî'nin fiziksel ya da kişisel özelliklerinden bahsedilmez. Münazara başlamadan önce cariyeye tepeden bakan onu küçük gören bir tavır takınır. Kendine fazlasıyla güvenen ve biraz da kibirli bir karakterdir. Kuran-ı Kerim'in muhteşiyatına dair cariyeye birçok soru sorar. Münazarada mağlup olan Mukrî, cariyeyi takdir ve tebrik etmekten kaçınmamıştır.

Fakîh: İlim heyetinin bir diğer üyesidir. Cariyenin İslam fıkhı konusundaki bilgilerini sınar. Münazara sonunda, yenildiğini kabul ederek cariyenin kendisinden daha bilgili olduğunu kabul eder.

Tabîb: Tıp konusunda cariyeye münazara eder. Sorduğu bütün sorulara cevap alan Tabîb, cariyeye karşısında aciz kaldığını söyleyerek kenara çekilir ve hikâyenin devamında bir daha rol almaz.

Müneccim: Tabîb'i susturan cariyeye, Müneccim'le münazara yapmak ister. Bu uzun soluklu münazarada cariyeye ve müneccim birbirlerine muamma sormaya başlarlar. Sonunda cariyenin sorduğu muammaya cevap veremeyen Müneccim, yenilgiyi kabul ederek geri çekilir.

Şair: Müneccim'den sonra münazara sırası Şair'e gelir. Sözlerine kendini överek, şiir konusunda derin bir bilgiye sahip olduğunu söyleyerek başlayan Şair, cariyeye karşı galip gelemmez. Şair, cariyeye münazara yapan son âlimdir.

1.11. Hikâyede Zaman ve Mekân

Hikâyede olayların yaşandığı zamana dair belirli bir tarihten bahsedilmiştir. Olaylar, Abbasi halifesi Harun Reşid'in hilafette olduğu dönemde gerçekleşir. Harun Reşid'in halifeliği H.170/ M.786-H.193/M.908 yılları arasındadır (Bozkurt 1997: 258). Ayrıca hikâyede zamana ilişkin Bedri'z-zamân'ın dört yaşına gelmesi, on sekiz yaşına geldiğinde ata binmeyi ve ok atmayı öğrenmesi, babasının ölümünden sonra üç gün yas tutması gibi farklı zaman ifadeleri yer almaktadır. Hikâyede kronolojik bir zaman dilimi takip edilmiştir. Harun Reşid'in halifelik yılları göz önünde bulundurulduğunda, hikâyenin başlangıcı ve bitişi arasında yaklaşık yirmi yıllık bir süre olduğu söylenebilir.

Olayların cereyan ettiği mekânlara bakıldığında, belirsiz ve muhayyel yerlerden bahsedilmez. Hikâye, toplum tarafından bilinen ve gündelik hayatın hüküm sürdüğü yerlerde vuku bulur. Hikâyenin kurgusuyla da alakalı olarak mekân çeşitliliği pek fazla değildir. Hikâyede iki farklı şehirden bahsedilir. Birisi Harun Reşid'in hilafette olduğu merkez olan Bağdat'tır. Bir diğeri de tacirin cariyeyi bulmak için gittiği Kırım'dır. Bunun

haricinde olaylar çoğunlukla İbni Dinar'ın evinde ve daha sonra da halife Harun Reşid'in sarayında geçmektedir.

1.12. Tercümenin Kaynağına Dair

Malatyalı İsmail, eserin sebep-i telif bölümünde hikâyeyi Arapçadan tercüme ettiğini ve asıl hikâyeye birkaç muamma dahil etmek suretiyle eserini oluşturduğunu söylüyor. Aynı şekilde hikâyenin orijinal hâlinin mensur olduğunu ve mütercimmin eseri Türkçeye manzum olarak tercüme ettiğini sebep-i telif bölümünden öğreniyoruz. Kaynak metnin aslında *Binbir Gece Masalları* içerisinde yer alan *Cariye Teveddüd (Canayakın Bilgili)*⁷ hikâyesi olduğu anlaşılmaktadır.

Binbir Gece Masalları (Arapça: Elf leyle ve leyle, Farsça: Hezâr ü yek şeb), Ortadoğu kökenli bir masal külliyatıdır. Bir çerçeve hikâye içerisinde yer alan pek çok tali hikâyeden meydana gelmiştir (Ulutürk 1992: 180). Külliyatın kaynağını Farsça *Hezâr Efsâne* adlı eserin oluşturduğu düşünülmektedir. *Hezâr Efsane*'nin de içinde barındırdığı kültürel unsurlar ve anlatım tarzıyla Hint kökenli olduğu tahmin edilmektedir. Arapçaya çevrildiği düşünülen bu versiyon, daha sonra yapılan eklemelerle genişletilmiş, başına ilave edilen çerçeve hikâye ile de XIV. yüzyılda son hâlini almıştır (Ulutürk 1992: 180). Külliyatta 264 masal bulunmaktadır. Külliyatın anlatım tekniği, çerçeve masalın içine giren diğer masalların uygun yerlerinde ikinci, üçüncü derecede çerçeveler meydana getirmeye de elverişlidir. Nitekim Şehrazad'ın anlattığı masaldan herhangi birinin kahramanı bazen bir vesile bulup karşısındakine birbiri içinde devam edip giden masallar anlatır (Tülücü 2004: 5).

Binbir Gece Masalları, a) Hint kaynaklı masallar b) İran'dan gelen masallar c) Harun Reşid devrine ait Bağdat menşeli masallar. Harun Reşid zamanında onu şahsiyeti etrafında şekillenen masallar realisttir. Bu masallarda üslup ve tertip daha ustacadır. d) Fatımiler ve Memlükler devrinde Mısır'da külliyata ilave edilen masallar. Bunlar akıl ve tabiat dışı unsurlar bakımından zengin konulardır. Bu masallarda tertip ve üslup biraz daha acemicedir (Ulutürk 1992: 181).

Binbir Gece Masalları'nın çerçeve hikâyesi kısaca şu şekildedir:

Semerkant Hükümdarı Şah-zaman bir gün kardeşi Sâsânî Hükümdarı Şehriyâr'ı görmeye giderken unuttuğu bir şeyi almak üzere geri döndüğünde sarayda karısının ihanetine şahit olur ve onu derhal öldürür. Şehriyâr'ın yanındaki misafirliği sırasında kardeşinin ava gittiği bir gün yengesinin onu daha çirkin bir şekilde aldattığına şahit olur. İki kardeş deniz kenarında gezinirken omzunda sandıkla bir ifritin denizden çıkması üzerine korkularından bir ağaca tırmanırlar. Ağacın altına gelen ifrit sandıktan bir kadın çıkardıktan sonra uyumaya başlar. İfritin karısı olan bu kadın iki kardeşi görür ve ifriti uyandırmak tehdidinde bulunarak onlarla cinsî ilişki kurarak ifrite ihanet eder. Bunun üzerine iki kardeş bütün kadınların sadakatsizliklerine kanaat getirir. Bu sebeple Sâsânî Hükümdarı

⁷ Binbir Gece Masalları'nı Fransızcadan Türkçeye tercüme eden Alim Şerif Onaran, *Cariye Teveddüd hikâyesini*, "Canayakın Bilgili" başlığıyla tercüme etmiştir. Bk.: *Binbir Gece Masalları*, C. I, çev. Alim Şerif Onaran, YKY, C.I, İstanbul, 2001.

Şehriyâr sarayına döner dönmez karısını öldürtür. O günden sonra da her gün bir genç kızla evlenir ve ertesi günü boynunu vurdurur. Üç yıl sonra şehirde evlenecek genç kız kalmaz. Padişaha kız bulmakla görevli olup güç durumda kalan vezirin de iki kızı vardır. Büyük kızı Şehrezâd kendini feda etmek pahasına da olsa kadınları bu belâdan kurtaracak bir plan hazırlayarak padişahla evlenmeyi kabul eder. Gerdeğe girmeden önce de kız kardeşi Dinârzâd (veya Dünyâzâd) ile görüşme izni alır. Dinârzâd, önceden kararlaştırıldığı üzere Şehrezâd'dan bir masal anlatmasını ister. Şehrezâd sabaha kadar devam eden masalı en heyecanlı yerinde keser. Padişah da masalın sonunu öğrenmek için idamı sonraya bırakır. Şehrezâd padişahı böylece 1001 gece oyalar. Sonunda hikâyelerin öğretici ve ibret verici etkisi kadar karısının zekâ ve becerikliliği karşısında duyduğu hayranlığın da tesiriyle padişah Şehrezâd'ı öldürmekten vazgeçer.

(Ulutürk 1992: 181).

Malatyalı İsmail, eserini hangi eserden tercüme ettiğine dair net bir bilgi vermemektedir. Sadece Halil isimli bir şahıs tarafından kendisine verilen Arapça mensur bir hikâyeyi tercüme ederek nazma çektiğini söyler. Ancak anlatılan hikâye *Binbir Gece Masalları*'ndaki *Cariye Teveddüd* hikâyesiyle bire bir örtüşmektedir. Önceki bölümlerde tercüme eserin hikâye özeti verildiğinden, iki anlatı arasında her ne kadar bazı farklılıklar olsa da, tekrara düşmemek için *Cariye Teveddüd* hikâyesinin özetini vermiyoruz.

1.13. Dil ve Anlatım

Malatyalı İsmail, eserinde XVI. yüzyılda yazılmış diğer aşk mesnevilerinin birçoğuna nispeten daha sade bir Türkçe kullanmıştır. Yazıldığı dönem itibarıyla Eski Anadolu Türkçesinin ses, yapı ve sözdizimi özelliklerini taşıyan eser, söz varlığı bakımından da oldukça zengin olup, birçok arkaik Türkçe sözcüğü ve deyimini içermektedir. Bu sözcük ve deyimlerden bazıları şunlardır:

Açlık odına yan-	: Açlıktan zor durma düşmek.
Apar-	: Götürmek, alıp götürmek.
Artuk	: Fazla, ziyade.
Badenin kanını döv-	: Fazlaca şarap içmek.
Bugur	: Bundan sonra, şimdi, bu defa, bu kez.
Çalap	: Tanrı, Allah.
Çöngel-	: Zayıflamak, gücünü yitirmek, görevini yapamaz duruma gelmek.
Dirilmek	: Toplanmak, bir araya gelmek.
dükeli	: Hep, hepsi, bütün, cümle.
Dün	: Gece.
Düriş-	: Çalışmak, gayret etmek.
Düz-	: Telif etmek, nazmetmek.
Eyit-	: Söylemek, anlatmak.
Irak	: Uzak.
İrgür-	: Ulaştırmak, eriştirmek.
İssi	: Sahip.
Kaçan	: Ne zaman, ne zaman ki.

Kamu	: Hepsi, tamamı, bütünü.
Kangı	: Hangi.
Katı	: Çok, gayet.
Kiçi	: Küçük.
Kulak ur-	: Kulak vermek, dinlemek.
Okın-	: Davet olunmak, çağrılmak.
Oku-	: Davet etmek, çağrılmak.
Ög(k)üş	: Çok fazla.
Öñdin	: önce, daha önce.
Sağış	: Sayı, adet, mikdar, hesap.
Sayru	: Hasta.
Tapu	: Huzur, makam, kat.
Ton	: Elbise.
Tonat-	: Süslemek, giydirip kuşatmak.
Turı gel-	: Ayağa kalkmak.
Ur-	: Vurmak, çarpmak; vermek.
Uş	: İşte, şimdi.
Üş	: Toplanmak, bir araya gelmek.
Yavuz	: Kötü, fena.
Yire ur-	: Yere vurmak.

Türkçenin anlatım imkânlarını ve Türkçe sözcükleri yerli yerinde kullanan şair, Arapça ve Farsça kelimeleri kullanmayı da ihmal etmemiştir. Fakat eserde, Arapça ve Farsça kelimeler, metnin anlaşılmasını zorlaştıracak yoğunlukta değildir. Zaten bu kelimelerin büyük bir çoğunluğu da dönemin halk dilinde veya konuşma dilinde kullanılan sözcüklerden ibarettir. Bunun yanında Arapça ve Farsça tamlamalar da çok fazla kullanılmamıştır. Özellikle Farsça üçlü tamlamalar metinde neredeyse yok denecek kadar az miktardadır. Arapça ve Farsça tamlamaların az kullanılmasına karşın "u, ü, vü" bağlaçlarına sıklıkla rastlanmaktadır. Bu bağlaçlar yan cümleleri birbirine bağlamak için kullanıldığı gibi isim, sıfat ve fiiller arasında da kullanılmaktadır. Buna ilaveten veznin gerektirdiği yerlerde de bu bağlaçlara müracaat edilmektedir:

Oğudum mantık **u** hey'et kitâbın
Su'âl idenlerüñ virem cevâbın (269)

Çalaram cümle sâzı her uşûlde
Ururam rakşı nâzik şağ **u** solda (276)

Olar kim getirürler kıl **u** kırmağ
Hıtanî Bulğar **u** hem Rus **u** Kıpçak (88)

Ola 'aklı temâm **vü** fikri rûşen
Şaçı müşğîn ola [vü] yüzi gülşen (101)

Ayrıca "ki" ve "çü" bağlaçları da vezin doldurmak amacıyla sıklıkla kullanılmıştır:

Çü şubhı oldı yirinden tırdı ol dem
Tonatdı ol kıızı hoş şâd u hurrem (126)

Gice gündüz dürişdi vü yügürdi
Ki bir gün menzil-i Bağdâd'a irdi (124)

Eseri üslubu yönüyle değerlendirdiğimizde, şairin bu konuda da bir hayli başarılı olduğu söylenebilir. Canlı tasvirler ve söz sanatlarıyla zenginleştirilmiş bir anlatımın hâkim olduğu eserde, "gelmişdir rivâyet, okudığım rivâyet, râvîden gelmişdi..." gibi klasik hikâyelerde yer alan kalıplaşmış ifade kalıplarını kullanmasına da sıklıkla rastlanmaktadır.

Eserdeki dikkat çekici üslup özelliklerinden bir tanesi de anlatıcının, hikâyenin olağan seyrinde üçüncü şahıs anlatımıyla devam ederken "böyle buyurdı, haber böyle" gibi kalıp ifadeleriyle üçüncü şahıstan birinci şahıs anlatımına geçmesidir. Bu tür anlatıcı değişiklikleri sayesinde, olay akışındaki tekdüzelik giderilmiş ve okurun dikkatinin daha canlı ve taze kalması sağlanmıştır. Bu ifade farklılıkları sayesinde, hikâyenin gerçekliğine ve daha da inandırıcı olmasına vurgu yapılmış olur.

2. Tercümede İzlenen Yöntem

Klasik Türk edebiyatında tercüme edilen eserler, kaynak metinle olan ilgisi bakımından sadık tercüme ve serbest tercüme olarak iki başlık altında değerlendirilebilir. Kaynak metni herhangi bir ekleme veya eksiltmeye başvurmaksızın hedef dile aktarmayı amaçlayan sadık tercüme örnekleri daha ziyade edebiyat dışı dinî ve bilimsel tercümelerde görülürken, edebiyat sahasında da çoğu Arapça olan bazı manzumelerin yine manzum olarak yapılan tercümelerinde açık olarak ortaya çıkar. Bu tür tercümelerde mütercimlerin hayli zorlandıkları, yer yer tercümeyle muhtaç tercüme faaliyetleri ortaya koydukları görülmektedir. Öte yandan klasik Türk edebiyatı tercüme geleneğinde eksiltme, ekleme, hülâsa etme, seçme (intihâb), derleme ve nihayet taklit veya nazire yoluna başvuruyla yapılan serbest tercüme faaliyetleriyle sıklıkla karşılaşmak mümkündür. Tercümelerin giriş ve hâtîme bölümlerinde tercümeyle ilişkin bilgilere de rastlanabilir (Yazar 2011: 1194-95).

Farklı bir dildeki manzum metin Türkçeye aktarılırken nesre çevrilebildiği gibi bunun tam tersi olarak mensur bir metin Türkçeye manzum olarak da tercüme edilir. Malatyalı İsmail, orijinali mensur olan *Cariye Teveddüd* hikâyesini Türkçeye manzum olarak, mesnevi formuna adapte edip serbest tercüme olarak değerlendirebileceğimiz bir biçimde tercüme etmiştir. Fakat bu tercüme serbest tercümenin sınırlarını biraz da olsa zorlar niteliktedir. Malatyalı İsmail eserinde, asıl hikâyede yer almayan birtakım bilgileri ilave edip kişi adlarını değiştirmiş ve bazı olayları eksilterek veya ilave etmek suretiyle tercüme etmiştir. Mütercim, şahsi tasarrufla gerçekleştirdiği ilavelere, eksiltmelere ve hülâsa ederek yaptığı tercümelere rağmen hikâyenin genel çerçevesine sadık kalmıştır.

Mütercimim kaynak metni eksiltme, ilave etme ve özetleme yoluna başvurarak tercüme ettiği bazı bölümler aşağıda verilen örneklerle açıklanacaktır.⁸

Öncelikle eserlerin başlığına bakıldığında kaynak metnin *Cariye Teveddüd* (*Canayakın Bilgisi*) başlığını taşıdığı, tercümede ise eserin adına yer verilmediği görülmektedir.⁹

Tercümede kaynak metinden farklı olarak, klasik mesnevi tertibinde yer alan tevhid, na't ve münacat konulu şiirler ayrıca sebep-i telif bölümü yer almaktadır. Bu farklılık, mesnevi yazma geleneğinin bir gerekliliği olarak da düşünülebilir. Bu bağlamda eserin giriş bölümü, çerçeve hikâyenin haricinde ve tercümeden bağımsız olarak yazılmıştır.

Kaynak metinde tacirin özelliklerinden bahsedilerek hikâyeye giriş yapılır. Tercümede ise Abbasi halifesi Harun Reşid ve onun döneminin genel özellikleri tasvir edilerek hikâyeye başlanır. Bu yönüyle, mütercimim tercüme faaliyetini gerçekleştirirken asıl metinde olmayan bazı bilgileri tercümeyle dahil ettiği görülmektedir.

Kaynak Metin	Tercüme
Bağdat'ta çok zengin, geniş ticaret olanakları olan bir tacir varmış. Her bakımdan onurlu, saygın ve ayrıcalıklı olan bu kişi hiç de mutlu değilmiş.	Meger ol çağ kim Hârûn hâlif Hilâfeden aña degdi vazîfe Felekden almışdı câh-ı bahtı Hemişe şehri-i Bağdâd idi tahtı Cihânı 'adli kılmışdı ma' mûr Varur idi yedi iklimi menşür

Her iki metinde de tacirden ve onun özelliklerinden ayrıntılarıyla bahsedilmesine rağmen kaynak metinde tacir olarak bahsedilen kişinin tercümede adı İbni Dinar olarak verilmiştir. Kaynak metindeki anlatıya göre tacir, uzun süre ibadet ve dua ettikten sonra eşlerinden en genciyle birlikte olmuş ve eşi hamile kalmıştır. Tercümede ise tacirin (İbni Dinar) sadece bir eşinden bahsedilmektedir.

Kaynak Metin	Tercüme
... çok miktarda sadaka dağıtıp sofu kişileri ziyaret etmiş; sonra da oruç tutup ibadet ettikten sonra tam bir inançla dua etmiş ve eşlerinden en genciyle yatmış ve bu kez yüce Tanrı'nın lütfuyla, o an ve saatte karısını hamile bırakmış.	Tatavvü' kıluban oruç dutardı Giceyi gündüze bile kıtarardı Şadağa virüben tesbîh iderdi Yıl on iki ay bu resmile giderdi ... Du' âsın Haq anuñ maqbûl kıldı Helâli 'âkıbet hâmile kıldı

⁸ Kaynak metin olarak Alim Şerif Onaran'ın Türkçe tercümesi esas alınmıştır.

⁹ Malatyalı İsmail'in eserinin adı, K nüshasının 1a varlığında sonradan tükenmez kalemle yazıldığı anlaşılan Dâstân-ı İsmâil ibaresinden kaynaklı olarak kütüphane kaydında da aynı adla yer almıştır. Fakat metinde böyle bir adlandırmanın bulunmadığı ve eser adına dair herhangi bir bilginin yer almadığı görülmüştür.

İki metin arasındaki önemli farklılıklardan biri de hikâyenin başkahramanlarından biri olan tacirin (İbni Dinar) oğlunun kaynak metinde Ebü'l-Hasan; tercümede ise Bedrü'z-zamân olarak verilmesidir. Mütercimın Ebü'l-Hasan ismi yerine neden Bedrü'z-zamân'ı tercih ettiği konusunda sağlıklı bir değerlendirme yapamıyoruz. Fakat hikâyede tacirin (İbni Dinar) oğluyla ilgili fiziki tasvirler göz önünde bulundurulduğunda, "zamanın dolunayı/dolunay gibi güzel olanı" şeklinde anlam verilebilecek olan bedrü'z-zamân ibaresinin bahsedilen kişiye uygun bir isim olabileceği muhakkaktır.

Kaynak Metin	Tercüme
... tacir de Tanrı'ya duyduğu minnetle, duaları kabul olduğunda yerine getirmeyi düşündüğu gibi fakirlere, dullara ve yetimlere yedi gün boyunca sadaka dağıtmış; yedinci günün sabahına da oğluna bir ad vermeyi tasarlayarak onu Ebü'l-Hasan olarak adlandırmış.	Sevindi çün atası gördi anı Şanasın aña virdiler cihânı Bu destâmı diyen böyle buyurdu Öğüş yalın ũonattı aç ũoyurdu Ulu ũoy eyledi yoğsul u bāya Lağab Bedrü'z-zamân urdu ol aya

Tercümede, dört yaşına kadar saraydaki kadınlar ve hizmetçiler tarafından özenle büyütölen Bedri'z-zamân, dört yaşına geldiğinde İbni Dinâr'ın emriyle ona uygun, güzel ve bilge bir cariyeye bulunur. Bu cariyeye (Teveddüd), başka bir tüccar tarafından Kırım'dan bulunarak Bağdat'a getirilir. Tercümede anlatılan bu hadiselerin hiçbirini kaynak metinde yer almamaktadır.

Tercümede yer alan zamanla ilgili belirgin ifadelere (Bedrü'z-zamân'ın dört yaşına gelmesi, cariyenin (Teveddüd) Kırım'da bulunup Bağdat'a getirildiğinde beş yaşında olması ve yine Bedrü'z-zamân'ın on sekiz yaşına geldiğinde mahir bir at binicisi ve usta bir okçu olması...), kaynak metinde daha genel olarak (Ebü'l-Hasan'a ergenliğe ulaşıncaya kadar süt annelerin, evdeki kadınların ve esirelerin bakması ve ergenliğe ulaşıncaya ata binmeyi öğrenmesi gibi) değinilmiştir. Kaynak metinde cariyenin (Teveddüd) hikâyeye dahil olması anlatılmadığı gibi yaşıyla ilgili de herhangi bir bilgi bulunmaz. Mütercimın hikâyeyi tercüme ederken buna benzer birçok ilavelerde bulunduğunu görebiliriz.

Bununla birlikte kimi yerlerde de bazı eksiltmeler, yani kaynak metinde yer aldığı hâlde tercümeyle dahil edilmeyen bölümler mevcuttur. Mesela halife Harun Reşid, huzuruna gelen cariyeyi imtihan etmek için dönemin önde gelen ilim adamlarının yer aldığı bir ilim heyeti oluşturur. Bu ilim heyetinin başında da İbrahim b. Seyyâr adlı bir âlim yer alır. Fakat tercümede, İbrahim b. Seyyâr'ın adı geçmediği gibi diğer ilim adamları da adlarıyla anılmamıştır.

Kaynak Metin	Tercüme
...sonra toplantı sürerken çağının en büyük bilgini olan ve insanla ilgili tüm bilimlerde yetki sahibi bulunan İbrahim b. Seyyâr'ı ve onunla birlikte tüm şairleri, dilbilimcileri, Hafız-ı Kuranl'arı, yıldızbilimcileri tabipleri, feylesofları, müçtehidleri ve ilahiyatçıları da çağırtmış...	<p>Kaçan 'ilm ehliyle bahş eyleye cüst Dürüst ola sözünde olmaya süst</p> <p>Bu kez emr eyledi erbâb-ı 'ilmi Getürdiler kamu aşhâb-ı hilmi</p> <p>Fağih ü mukrî vü nahvî vü şâ'ir Tabîb ile müneccim oldı hâzır</p>

Kaynak metinde bulunup da tercümede yer verilmeyen benzer bir eksiltme örneği de hikâyenin sonunda yer almaktadır. Kaynak metinde, cariye'nin dönemin âlimleriyle olan imtihanı tamamlandıktan sonra halife Harun Reşid, cariye'ye benim sarayında kalmak ister misin diye sorar. Aynı şekilde halife, Ebü'l-Hasan'a fazladan beş bin dinar verir ve onu sarayda himayesine alarak kendisine yüksek bir görev tevdi eder. Bunların hiçbirini tercüme metinde yer almaz.

Bu bağlamda, yukarıda verilen örnekler ve iki eserin bazı bölümlerinin karşılaştırılması sonucunda Malatyalı İsmail'in tercümesi hakkında şunlar söylenebilir. İsmail, tercüme yaparken çerçeve hikâyeye sadık kalmış; fakat bire bir tercümeden ziyade serbest tercüme usulünü benimsemiştir. Hatta bu serbestliğin oldukça ileri bir noktada olduğunu bu anlamda eser için telif ile tercüme arasında bir yerde bulunduğunu söylemek pek de yanlış olmayacaktır. Belki de bu eser için telif-tercüme veya yeniden yazım şeklinde bir tanımlama daha uygun olacaktır.

Kaynak metin, Türkçeye tercüme edilirken tercümede metnin formunun değişmesi, yani mensur metnin nazma/şiire dönüşmesi, tercümenin daha serbest yapılmasına kapı aralamıştır. Çünkü nazma çekilen bir metin söz sanatları, vezin ve kafiye gibi bazı sınırlandırmalara maruz kalacaktır. Meramını bu ifade kalıplarının hudutları içerisinde söylemesi gereken mütercim, birtakım şahsi tasarruflarda bulunması gerekecektir. Bu nedenle kelime kelime tercüme yönteminden uzaklaşarak, çerçeve hikâyeye sadık kalıp anlam aktarımı şeklinde serbest bir tercüme metodunu takip edecektir. Malatyalı İsmail'in tercümede izlediği yöntem de bu şekilde ifade edilebilir.

3. Eserin Fransızca Tercümesi

Mesnevinin Fransa Paris Bibliotheque Nationale Suppl. Turc 912'deki nüshasının başında hikâyenin Fransızca bir tercümesi yer almaktadır. Bu tercüme Étienne Legrand adlı bir Fransız tarafından yapılmıştır. Tercümede kaynak metin bire bir takip edilmiş, kimi yerlerde mütercim tarafından bazı müdahaleler yapılmıştır. Mesela metinde yer alan "Ramazan" kelimesinin ne anlama geldiğini kelimenin sağ veya sol kenarına not düşerek izah etmiştir. Tercümede bir nevi izahlı tercüme şeklinde bir metot takip edilmiştir. Tercümede kaynak metne sadık kalınmış, ilaveler veya eksiltmeler yapılmamıştır. Tercüme, 1735 yılında tamamlanmıştır.

Malatyalı İsmail'in eserinin XVIII. yüzyılda Fransızcaya tercüme edilmiş olması, Fransız devletinin o dönemdeki kültürel politikalarıyla yakından ilgilidir. Osmanlı Devleti'nin farklı ve geniş coğrafyalarda hüküm sürdüğü, sosyo-politik ve ekonomik

anlamda güçlü olduğu bu dönem, hâliyle Türkçe'nin yaygınlık kazanmasına ve diğer devletler tarafından öğrenilmeye teşvik edilmesine zemin hazırlamış olmalıdır.

Bu bağlamda, Batı devletlerinin Osmanlı topraklarında Türkçenin öğrenilmesine dair ilk sistemli girişimleri 1551'de Venedikliler tarafından başlatılmıştır. Venedik Cumhuriyeti, kendi uyruğundan olan, doğu dillerini ve özellikle de Türkçe bilen tercümanlarını yetiştirmek amacıyla İstanbul'daki elçiliğinin bünyesinde ilk dil oğlanları (İtalyanca: *giovani della lingua*) okulunu kurmuştur. Venedik Cumhuriyeti'nin İstanbul'daki dil oğlanları okulu örneğini, 1669 yılında Fransa, 1754 yılında Avusturya, 1776'da Polonya ve son olarak 1814 yılında İngiltere izlemiştir (Ağıldere 2010: 695).

Fransa'da Türk dilinin öğretimi, ilk defa Fransız devlet adamı Colbert tarafından başlatılır. Colbert'in kurduğu okulda tercüman olarak yetiştirilmek amacıyla, Osmanlı tebası arasından seçilen 9 yaşındaki Ermeni, Rus Süryani... çocukları İstanbul'a gönderilerek Beyoğlu'ndaki manastırda eğitilirdi. Burası Dil Oğlanları Okulu adıyla bilinirdi (Vahapoğlu 1997, Nurlu 2013'ten). Bu çocuklara Türkçelerini geliştirmeleri için verilen derslerin yanında diplomatik mesleği de öğretilirdi. Hem tercümanlık yapan hem de Türk Fransız ilişkilerini yürüten bu kişilere *dil oğlanları* denilirdi. Bu kişiler Türkçe konuşma dilini, klasik Osmanlıca'yı, Arapçayı, klasik Yunanca ve Latinceyi de iyi derecede bilirlerdi (Nurlu 2013: 480). Fransızlar, dil oğlanları okulunu kurarken Venedik modelini örnek almakla yetindiler. *Enfants de langue*, daha sonra da *jeunes de langue* deyimleri aslında Venedikliler'in Türkçeden tercüme ettikleri "dil oğlanı" deyiminin Fransızcasıdır (Hitzel 1995: 19).

Bu okullar yaklaşık iki yüz yıl boyunca öğrencilerine çocukluk yaşlarından itibaren Türkçe başta olmak üzere Arapça ve Farsçayı başarılı bir şekilde öğretti (Ağıldere 2010: 697). İstanbul'daki Fransız elçiliğinde yer alan dil oğlanları okulunda bir Türk hocadan günde dört saat Türkçe dersi almalarının yanı sıra aynı hocadan Arapça ve Farsça dersleri de almaktaydılar. Doğu metinlerini tercüme eden "dil oğlanları", çeviri dağarcığının temelini oluşturmuşlar ve bugün, bu tercüme Fransız Milli Kütüphanesi'ndeki el yazmalarının Doğu'yla ilgili bölümünde muhafaza edilmektedir (Hitzel 1995: 95).

Bu bilgiler ışığında, İstanbul'da faaliyet gösteren Fransız dil oğlanlarının İstanbul'dan ayrılırlarken tercüme ettikleri veya tercüme etmek üzere Türkçe, Arapça ve Farsça yazma eserleri de beraberlerinde Fransa'ya götürdükleri söylenebilir. Malatyalı İsmail'in eserinin Fransa Milli Kütüphanesi'nde yer alan nüshasının da dil oğlanları vasıtasıyla Fransa'ya nakledilmiş ve orada tercüme edilmiş olması ihtimali oldukça güçlüdür.

4. Nüsha Tavsifi

Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi Nr. 12319 (K)

Kütüphanede "Destân-ı İsmail" adıyla kayıtlıdır. 32 varaktır. Çift sütun 13 satır, sırtı deri mukavva ciltle kaplıdır. Harekeli nesih yazıyla istinsah edilmiştir. Başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Yapraklar rutubet lekeli. 1^a da "Arabca'dan tercüme ilâve Dâstân-ı Malatyalı İsmâîl, nüsha-i ahâr hitâm-ı te'lîf 978" ifadesi yer almaktadır. 1^b de ise tükenmez kalemle sonradan yazıldığı anlaşılan "Dâstân-ı Malatyalı İsmâîl" başlığı yer almaktadır. "Temmetü'l-kitâb bi-avni'llâhi'l-Meliki'l-vehhâb fi-râbi-i şehri-

Ramazânü'l-mübârek sene 978" kaydıyla istinsah tarihi H. 978/M. 1570 olarak verilmiştir. Nüshanın müstensihî belli değildir.

Başı

İlâhî sensin Allâh'um ilâhum

Senün lutfundurur püşt ü penahum

Sonu

İrişür Tanrı'dan her zahma merjem

Dükendi söz dahı vallâhî a'lem

Paris Bibliotheque Nationale Suppl. Turc 912 (P)¹⁰

40 varak, 945 beyittir. Çift sütun 13 satır. Nokta şemseli, zencirekli, miklepli vişne çürüğü renginde bir cilt içerisinde. Kırmızı çift cetveli, başlıklar ve bazı alıntılar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Okunaklı talik yazıyla kaleme alınmıştır. Nüshanın müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. Eserin başında hikâyenin Fransızca tercümesi yer almaktadır. Bu tercüme, 1735 yılında yapılmıştır.

Başı

İlâhî sensin Allâh'um ilâhum

Senün lutfundurur püşt ü penâhum

Sonu

Bunı yazdum hayli geçdi rûzigâr

Ben ölicecek kala sana yâdigâr

Sonuç

XVI. yüzyıl şairi Malatyalı İsmail'in *Binbir Gece Masalları* içerisinde yer alan *Cariye Teveddüd* hikâyesini Arapçadan Türkçeye nazmen tercüme ettiği eserinin tanıtılıp değerlendirildiği ve klasik Türk edebiyatındaki yerinin tayin edilmeye çalışıldığı bu makalede elde edilen sonuçlar şu şekildedir:

Tezkirelerde ve diğer biyografik kaynaklarda hakkında bilgi verilmeyen Malatyalı İsmail'in bu yazıda tanıtılan eseri, onun ulaşılabilen yegâne eseridir.

Eserin biri yurt içinde diğeri yurt dışında olmak üzere iki nüshası tespit edilebilmiştir. Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi'nde yer alan nüsha (K), diğere göre eksiktir ve daha özensiz tertip edilmiştir.

Eserde kaynak metnin çerçeve hikâyesine sadık kalınmış; fakat kelime kelime tercüme yerine anlam aktarımı şeklinde serbest tercüme yöntemi izlenerek erek dile aktarılmıştır.

¹⁰ Nüsha tavsifi için Paris Bibliotheque Nationale Suppl. Turc 912'deki katalog bilgilerinden faydalanılmıştır.

Gerek eserin konusu gerekse hikâyenin tercüme ediliş yöntemi itibariyle eserin özgün bir yönünün olduğunu söylemek mümkündür. Zira eser, basit tercüme faaliyetinden ziyade telif-tercüme yaklaşan serbest bir tercüme görünümü arz etmektedir.

Eserde, kaynak metinde bulunmayıp mütercim tarafından ilave edilen ve tercümenin farklı bölümlerine serpiştirilen muammalar, şairin özgün bir eser ortaya koymuş olmasına işaret etmesi bakımından önemlidir.

Kaynaklar

- Ağıldere, Sema Timur (2010). “XVIII. Yüzyıl Avrupa’sında Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminin Önemi: Osmanlı İmparatorluğu’nda İstanbul Fransız Dil Öğlanları Okulu (1669-1873)”. *International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 5/3 Summer 2010, s. 693-704.
- Akkoyunlu Z. A. (1982). *Binbir Gece Masallarının Türk Masallarına Tesiri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, SBE.
- Binbir Gece Masalları* (2001). çev. Alim Şerif Onaran, İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Bozkurt, Nahide. (1997). “Hârûnurreşid”. *DİA*, C. 16, s. 258-261.
- Çelebioğlu, A. (1976). *Sultan II. Murad Devri Mesnevileri*, (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi), Atatürk Üniv. SBE.
- Hitzel, Frederic (1995). *Dil Öğlanları ve Tercümanlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Karademir, M. (2001). *Abdî-Câmasb-nâme (İnceleme-Metin)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniv. SBE.
- Nurlu, Muammer (2013). “Fransa’da Türkçe, Türkiye’de Fransızca”. *International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 8/10 Spring 2013, p. 477-498.
- Oestrup, J (1979). “Binbir Gece”. *İslam Ansiklopedisi*, C. 2, s. 616-626.
- Tekin, Ş. (1993). “Binbir Gece’nin İlk Türkçe Tercümeleri ve Bu Hikâyedeki Gazeller Üzerine”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, C. 3 (1993), s. 239-55.
- Tülücü, S. (2004). “Binbir Gece Masalları Üzerine (Seçilmiş Bir Bibliyografya İle)”, Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 22, s. 1-53.
- Ulutürk, Veli (1992). “Binbir Gece”. *DİA*, C. 6, s. 180-181.
- Vahapoğlu, M. H. (1997). *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*. İstanbul: MEB Yayınları, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 936.
- Yazar, Sadık (2011). *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniv. SBE.